

Канцэпт *дабрабыт* у моўнай карціне свету беларусаў

УДК 811.161.3:39(=161.3)

Кацярына ПІВАВАР,
кандыдат філалагічных
навук, дацэнт

Кацярына ПІВАВАР. Канцэпт *дабрабыт* у моўнай карціне свету беларусаў. У артыкуле *дабрабыт* разгледжаны ў святле лінгвакультуралогіі як аксіялагічна значны канцэпт, у складзе якога выдзяляюцца наступныя кампаненты: вобразны (родны дом, хлеб), паняццевыя (індыўдуальны / агульны *дабрабыт*; матэрыяльны, псіхалагічны), каштоўнасны (станоўчая ацэнка адлюстравана ў жанрах віншавання, афарыстыцы, парэміях). Навуковая навізна артыкула заключаецца ў выяўленні багатага культурнага фону і аксіялагічнага зместу канцэпту *дабрабыт* на матэрыяле кантэкстаў з беларускамоўных крыніц. Атрыманая вынікі могуць знайсці прымяненне ў далейшых даследаваннях – як лінгвістычных, так і гуманітарных увогуле (сацыялогія, псіхалогія, этналогія).

Ключавыя словы: лінгвакультуралогія, канцэпт, *дабрабыт*, моўная карціна свету, каштоўнасныя дамінанты.

Katsiaryna PIVAVAR. The concept of well-being in the language picture of the world of Belarusians. The article considers well-being in the light of linguoculturology as an axiologically important concept, which embraces the following components: figurative (home, bread), conceptual (individual/general well-being; financial, psychological), value-based (positive assessment reflected in the genres of congratulations, aphorisms, and poetry). The article is scientifically novel as it reveals the rich cultural background and axiological content of the well-being concept using the contexts from Belarusian-language sources. These results can be used in further research, both linguistic and humanities in general (sociology, psychology, ethnology).

Keywords: linguoculturology, concept, well-being, linguistic picture of the world, value dominants.

Праблема ўзаемадзеяння культуры, ментальнасці народа і яго мовы з'яўляецца аб'ектам даследавання шматлікіх навуковых дысцыплін. Так, да гэтых пытанняў звяртаюцца прадстаўнікі сацыялінгвістыкі, лінгвакультуралогіі, псіхалінгвістыкі, этналінгвістыкі, культурнай антрапалогіі. У гэтай сувязі па-ранейшаму актуальнай з'яўляецца думка В. Гумбальта аб тым, што мова, будучы сістэмай светапогляду, рэгулюе чалавечыя паводзіны [1]. Адзін з сучасных мовазнаўчых напрамкаў – лінгвакультуралогія – ставіць сваёй галоўнай задачай мадэляванне карціны свету пры дапамозе ўніверсальных адзінак, якія маюць моўнае выражэнне і адзначаны этнакультурнай спецыфікай. Такой адзінкай з'яўляецца канцэпт, які ўтрымлівае ў сабе абагуль-

[ПРА АЎТАРА]

ПІВАВАР Кацярына Сяргеёўна.

Нарадзілася ў г. Віцебску. Скончыла Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава (2011), аспірантуру гэтай ВУ (2018). З 2021 года – дактарант кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

У 2011–2021 гадах – асістэнт, старшы выкладчык, дацэнт кафедры замежных моў Віцебскай дзяржаўнай акадэміі ветэ-

рынарнай медыцыны. У 2021–2022 гадах – дацэнт кафедры мовазнаўства Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П.М. Машэрава.

Кандыдат філалагічных навук (2018), дацэнт (2020).

Аўтар больш за 60 навуковых прац.

Сфера навуковых інтарэсаў: беларуская мова ў святле антрапацэнтрычна арыентаванай лінгвістыкі (лінгвакультуралогія, кагнітыўная лінгвістыка), выкладанне беларускай мовы.

нены змест мноства моўных форм, што аб'ядноўваюць разнастайнасць назіраемых і ўяўленых з'яў у сферах чалавечага жыцця, абумоўленых мовай і немагчымых без яе. Нягледзячы на актыўнае вывучэнне прыроды канцэпту, метадаў яго даследавання і спосабаў выражэння, адзіны падыход да вырашэння праблемы канцэпту адсутнічае. Дыскусійнымі з'яўляюцца таксама пытанні пра структуру канцэпту і магчымасці яго мадэлявання, пра суадносіны канцэпту і яго рэпрэзентацыі, узаемасувязі канцэпту і значэння моўных адзінак, якія яго аб'ектывуюць.

Сёння існуюць шматлікія азначэнні канцэпту. Мы разумеем яго як лінгваментальнае ўтварэнне, вербалізаваны культурны сэнс, які мае імя (імёны) у мове і ўключае ў сябе значэнне, культурныя канатацыі, паняцце і вобраз, што ляжаць у аснове наймення. Лічым, што менавіта гэта азначэнне канцэпту найбольш поўна ўбірае яго сістэмаўтваральныя адзнакі, адпавядае сутнасці паняцця.

Мэта даследавання – рэканструяваць структуру канцэпту *дабрабыт* (каштоўнасны, вобразны, паняццевыя кампаненты) на аснове кантэкстуальнага аналізу розных тэкстаў-рэпрэзэнтантаў; выявіць месца канцэпту ў беларускай канцэптасферы. Матэрыялам даследавання паслужылі кантэксты з мастацкага і публіцыстычнага дыскурсаў, парэміялагічны фонд беларускай мовы [2]. Выкарыстаны метады кантэкстуальнага аналізу, апісальны, семантыка-кагнітыўны. Актуальнасць нашага артыкула бачыцца нам у міждысцыплінарным характары – вывады будуць цікавымі для лінгвістаў, сацыёлагаў, этнолагаў. Навуковая навізна заключаецца ў выяўленні семантыка-кагнітыўных прымет канцэпту *дабрабыт*, які да гэтага часу не станавіўся аб'ектам даследавання лінгвістаў.

Штуршком для абрання згаданай лексемы ў якасці аб'екта лінгвакультуралагічнага даследавання сталі працы айчынных навукоўцаў, якія ў якасці адной з найважнейшых каштоўнасных дамінант беларусаў выдзяляюць менавіта *дабрабыт*.

Важным моўным фактам з'яўляецца тое, што гэта беларуская лексема выкарыстоўваецца і ў рускамоўных тэкстах: *«Соответственно, мироощущение народа определяет стремление к добрабыту, который понимается белорусами как единство трех благ: благосостояния, благополучия и благоустроенности. <...> Ориентация белорусов на добрабыт отражена в вопросах, больше всего волнующих население. По данным опроса, это в первую очередь здоровье (62 %) и зарплата (47 %). За ними следует социально-политическая обстановка (43 %). Закономерно, что на четвертом месте оказалась личная безопасность (43 %), без которой никакой добрабыт невозможен»* [3, с. 91]. На нашу думку, такая акалічнасць падкрэслівае важнасць згаданага канцэпту ў моўнай карціне свету беларусаў. У газеце «СБ: Беларусь сегодня» ў артыкуле «Сапраўдныя каштоўнасці» на рускай мове таксама ўжываецца беларуская лексема *дабрабыт* (прыводзім тэкст на мове арыгінала): *«Добрабыт... Вдумайтесь, дорогие читатели, насколько же емкое, светлое и позитивное это слово. Не просто белорусский аналог „благосостояния“ – по сути, это наш, отечественный код бытия, базирующегося прежде всего на добре. Красная нить, пронзающая насквозь всю политическую и социально-экономическую жизнь белорусского государства. И каждого из нас»* [4].

Аксіялагічная значнасць *дабрабыту* яскрава выяўляецца ў жанры віншавання. Так, пры суцэльнай выбарцы 100 кантэкстаў віншаванняў, змешчаных у адкрытых крыніцах [5], намі выяўлена, што са 100 тэкстаў у 86 згадваецца *шчасце*, 58 – *здароўе*, 50 – *дабрабыт*, што, відавочна, сведчыць пра важнасць гэтых канцэптаў у моўнай карціне свету беларусаў. У віншаваннях *дабрабыт* мае шырокую моўную рэалізацыю: *багацце, прыбытак, дастатак, жыццё ў заможным стане; лад у хаце; заможнае жыццё; зямля аддзячыць спаўна ўраджаем; каб меўся ў дамах дастатак; зямныя даброты; новы ўраджай, буйны колас багаты; каб радзілі палеткі; спажыць, што за гады нажыта*. *Добрабыт* нярэдка асацыюецца з працай на зямлі, вырошчваннем жыта, хлебам: *«Хлеб на стале – добрабыт у доме. Менавіта так лічаць людзі старэйшага пакалення, што перажылі цяжкія часіны (Звязда, 14.04.2020); Хлеб заўсёды быў самым сакральным з усіх прадуктаў ежы ўсходніх славян, сімвалізаваў добрабыт, прыбытак, багацце (Звязда, 26.06.2015); У беларусаў моцнае цярпенне, / І мудрасці жыццёвай – хоць адбаў, / Мы сеем добрабыт, прарошчваем насенне / Пачцівасці, ашчады, / добрых спраў [6].*

Лінгвістычнае вывучэнне лексемы *дабрабыт* закранае пытанні паходжання слова і яго функцыянавання ў разнастайных дыскурсах. Знойдзена сведчанне, што слова *дабрабыт* з'яўляецца аўтарскім неалагізмам беларускага пісьменніка Уладзіміра Дубоўкі, які «ўвёў ва ўжытак такія словы, як „адлюстраваць“, „ажыццяўленне“, „дабрабыт“, „мілагучны“, „мэтазгодны“, „цемрашалец“» [7]. Як нам удалося вызначыць, адно з першых згадванняў у мове мастацкай літаратуры – верш Якуба Коласа «Ворагам» (1906): «*Чыімі рукамі / Вы дабро збіралі? / На чые вы слёзы / Добрабыт куплялі?*» [8].

У тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы падаецца наступная дэфініцыя лексічнай адзінкі: «ДАБРАБЫТ, -у. Дастатак, забяспечанасць. Клапаціцца пра д. народа» [9, с. 163]. На нашу думку, семантычнае нападзенне гэтай лексемы можна дапоўніць на прыкладзе кантэкстаў з мастацкіх і публіцыстычных тэкстаў.

Найбольшую сувязь канцэпт *дабрабыт* мае з канцэптам *праца*, у шматлікіх кантэкстах сцвярджаецца, што *дабрабыт* чалавека залежыць ад яго працавітасці: *Хто працуе, той мае* (прык.); *Дзе шчырая праца, там густа, а дзе лягота, там пуста* (прык.); *Не напрацуеш – не пад'ясі* (прык.); *Ляжачага хлеба нідзе няма* (прык.); *Праца і яе павага – важныя складнікі добрабыту* (Звязда, 01.05.2015); *Добрабыт Беларусі ствараем агульнымі намаганнямі. Добрабыт Беларусі кожны стварае на сваім працоўным месцы* (БЕЛТА, 23.04.2016). Падкрэсліваецца, што крыніцай добрабыту з'яўляецца старанная праца, ашчаднасць, асабістая адказнасць кожнага: *Беларусы сваёй працай і талентам, ініцыятывай і майстэрствам робяць жыццё лепшым, забяспечваючы добрабыт сваёй Айчыны* (Звязда, 09.10.2015); *Варта рашуча змагацца з утрыманствам, каб усе разумелі: добрабыт кожнага ў яго руках* (БЕЛТА, 15.01.2015); *Добрабыт Беларусі складаецца, вядома ж, з поспехаў канкрэтных людзей: рабочых, служачых, кіраўнікоў* (Звязда, 29.12.2015). *Добрабыт людзей у многім залежыць ад таго, як працуе мясцовая ўлада, дэпутаты пярвічнага ўзроўню* (*Добрабыт і здароўе людзей – прыярытэтны напрамак дзяржаўнай палітыкі*. Звязда, 14.12.2020).

У адным сінанімічным радзе з *дабрабытам* знаходзяцца *мір*, *незалежнасць*: *асноўныя крытэрыі ўдасканалення Канстытуцыі – мір, незалежнасць, добрабыт людзей* (Звязда, 19.11.2021); *у Беларусі разумеюць, як патрэбны народу мір, эканамічнае развіццё і добрабыт* (Звязда, 10.08.2015). У імя *дабрабыту*, *міру*

Незалежнасць і народнае адзінства, мір і стварэнне, моцная сям'я і добрабыт – галоўныя прыярытэты беларусаў

і бяспекі (Звязда, 21.08.2019); Незалежнасць і дабрабыт не падаюць з неба, над гэтым трэба працаваць кожны дзень (Звязда, 03.07.2020). Згода, мір, спакой называюцца ўмовамі існавання дабрабыту: *Дабрабыт магчымы толькі ў такой дзяржаве, дзе пануюць мір і згода* (Звязда, 27.01.2022); *Галоўнымі каштоўнасцямі для сучасных беларусаў з'яўляюцца мір на зямлі, дабрабыт у доме і ўпэўненасць у заўтрашнім дні. Аб гэтым заявіў Прэзідэнт Беларусі Аляксандр Лукашэнка 8 верасня на цырымоніі ўручэння дзяржаўных узнагарод* (Звязда, 08.09.2016).

Наша ўвага звернута і на мастацкія тэксты, бо мастацкі тэкст «функцыянуе ў культуры як носбіт і крыніца інфармацыі пра свет, уяўлены праз прызму нацыянальнай культуры (тэкст – „згустак“ нацыянальнай культуры)» [10, с. 16]. У мастацкай літаратуры адлюстроўваецца нацыянальнае мысленне, напрыклад, выяўлена, што празмерная заклапочанасць на матэрыяльным дабрабыце можа негатыўна ацэньвацца, бо знаходзіцца ў адным сінанімічным радзе са словазлучэннямі «бессэнсоўная мітусня», «кругагляд абмежаваны»: *Кругагляд такі абмежаваны – / Дабрабыт, кватэра, муж і сын; / Малы свет кругом замураваны / І мінулых успамінаў дым...* [11]; *Героі вершаў А. Грачанікава адмаўляюць лёгкае «патарэйнае» шчасце, матэрыяльны дабрабыт, яны не імкнуцца ўзвысіцца за кошт іншых, задавальняюцца малым у тым, што тычыцца цялесных патрэбаў, і кіруюцца прынцыпамі максімалізму ў духоўным плане* [12].

Намі прааналізавана амаль 800 кантэкстаў на партале газеты «Звязда» і іншыя публіцыстычныя тэксты, з дапамогай чаго выяўлены наступныя «сталыя» словазлучэнні: *матэрыяльны дабрабыт, псіхалагічны дабрабыт, эканамічны дабрабыт*, якія з'яўляюцца сведчаннем дыферэнцыяцыі гэтага паняцця ў моўнай карціне свету: *Ад эфектыўнай работы энергетычнага комплексу залежыць эканамічны дабрабыт дзяржавы, якасць жыцця і камфорт грамадзян* (Звязда, 22.12.2020); *Сацыяльная адзінота пры мностве «сяброў». Ад чаго залежыць псіхалагічны дабрабыт дзяцей і падлеткаў?* (Звязда, 10.03.2021); *Вечна заклапочаны, спагадлівы [П. Броўка], адстойваў правы літаратараў на нармальнае жыццё, клапаціўся пра жыллёвыя ўмовы і матэрыяльны дабрабыт сваіх калег* [13].

Вялікая частка кантэкстаў медыядыскурсу, прысвечаных асвятленню традыцыйнай народнай культуры, дазваляе выявіць моўную рэалізацыю канцэпту *дабрабыт*. Нацыянальна-культурны змест канцэпту *дабрабыт* яскрава выяўляецца ў тэкстах, якія прысвечаны апісанню беларускіх народных свят, абрадаў, накіраваных на прыцягванне дабрабыту: *Незамужнія дзяўчаты да пачатку трапезы выбягаюць на марозны двор паваражыць, а ветлівыя гаспадыні адганяюць ад дома нечысць і прыцягваюць дабрабыт старадаўнімі абрадамі... І няхай да вас у госці прыйдуць разам са шчасцем і дабрабытам калядоўшчыкі* (Звязда, 31.01.2022); *Жніво як рытуал, што на цэлы год вызначае дабрабыт* (Звязда, 07.08.2019).

Згодна з народнымі ўяўленнямі, некаторыя дрэвы і расліны, побытавыя рэчы, жывёлы могуць дапамагаць у стварэнні і падтрыманні дабрабыту: *Бяроза асабліва ўшаноўваецца ў культуры ўсходніх славян, сімвалізуе дзявоцкасць і жаночасць, а значыць, пладаноснасць і дабрабыт* (Звязда, 01.07.2015); *Ну, а віляйчане назіраюць за палётам гэтых прыгожых птахаў і радуецца: дзе жыве бусел – там будзе шчасце і дабрабыт* (Звязда, 30.03.2017); *У традыцыйнай культуры ўсходніх славян хлебная дзяжа надзялялася прадудыравальнай магіяй і стала сімвалам багацця, дабрабыту і здароўя, а таксама працягжыцца на зямлі* (Звязда, 16.04.2015). Безумоўна, апісаная абрада для прыцягвання дабрабыту – сведчанне яго каштоўнасці ў беларускай моўнай карціне свету.

Лінгвакультуралогія даследуе суадносіны мовы і культуры, якія праяўляюцца ў спосабах моўнай перадачы этнічнага менталітэту. Тым самым цікавасць лінгвакультуралагаў фіксуецца на вывучэнні спецыфічнага ў складзе ментальных адзінак і накіравана на апісанне адметных семантычных прымет канкрэтных культурных канцэптаў.

Хоць канцэпт *дабрабыт* уяўляецца як агульначалавечая ўтылітарна-практычная каштоўнасць, намі падкрэсліваецца і абгрунтоўваецца меркаванне, што дабрабыт з'яўляецца каштоўнай дамінантай у ментальнасці беларусаў. Выяўлена сувязь канцэпту з іншымі лінгваментальнымі ўтварэннямі – хлеб, шчасце,

жыццё, чалавек, незалежнасць. Канцэпт *дабрабыт* знаходзіць яскравае ўвасабленне ў беларускай моўнай карціне свету, валодае вялікай аксіялагічнай значнасцю. Ён прадугледжвае ўпарадкаванасць, дзе кожны знаходзіцца на сваім месцы і займаецца сваёй справай. У мастацкіх тэкстах амбівалентная рэпрэзентацыя – часта асуджаецца пагоня за матэрыяльным дабрабытам. Нярэдка ў публіцыстыцы чытаем разважанні пра імкненне беларусаў не толькі да індывідуальнага дабрабыту, а і да ўсеагульнага, народнага. Беларусам важна, каб дабрабыт прысутнічаў не толькі ў матэрыяльных адносінах (словазлучэнне *матэрыяльны дабрабыт*), але і ў стасунках паміж людзьмі (*дабрабыт сацыяльны*).

Даследаванне праведзена ў рамках выканання тэмы «Лексікаграфічнае апісанне канцэптаў беларускай духоўнасці» (грант БРФФД, № ДР рэгістрацыі 20220986 ад 23.06.2022).

Артыкул паступіў у рэдакцыю 01.03.2022 г.

[СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ]

1. Поставалова, В.И. Гумбольдтианство / В.И. Поставалова // Лингвистический энциклопедический словарь / Науч.-ред. совет изд-ва «Сов. энцикл.», Ин-т языкознания АН СССР; гл. ред. В.Н. Ярцева. – М., 1990. – С. 123.
2. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склад. Ф. Янкоўскі; прадм. Д.Я. Бугаёва. – Мінск : Беларуская навука, 2004. – 494 с.
3. Стариченок, В. Ценности белорусов в разрезе социологии / В. Стариченок // Беларуская думка. – 2021. – № 4 – С. 89– 95.
4. Осипов, М. Спраўдныя каштоўнасці: дабрабыт [Электронны рэсурс] / М. Осипов, О. Карпович // СБ: Беларусь сегодня. – Рэжым доступу: <https://www.sb.by/articles/sapra-dnyya-kashto-nasti-dabrabyt.html>. – Дата доступу: 31.01.2022.
5. Віншаванні і пажаданні на беларускай мове [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: www.vinshuem.damien.bel. – Дата доступу: 10.02.2022.
6. Хмялеўская, Н. У родным слове той залог спрадвечны: верш [Электронны рэсурс] / Н. Хмялеўская // Беларуская паэзія. – Рэжым доступу: <https://belarusy.net/natalya-hmyaleuskaya/u-rodnym-slove-toj-zalog-spradvechny>. – Дата доступу: 31.01.2022.
7. Уладзімір Дубоўка [Электронны рэсурс] // Вясёлка. – Рэжым доступу: <https://www.veselka.by/?p=10584>. – Дата доступу: 31.01.2022.
8. Колас, Я. Ворагам [Электронны рэсурс] / Я. Колас // Я. Колас. Паэтычная старонка. – Рэжым доступу: <http://yakubkolas.ru/category/1906>. – Дата доступу: 31.01.2022.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65 000 слоў/ пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крывіко. – 4-е выд. – Мінск: БелЭН, 2005. – 784 с.
10. Півавар, К.С. Беларуская ментальнасць у моўнай прасторы мастацкага тэксту: манаграфія / К.С. Півавар. – Віцебск: Віцеб. дзярж. ун-т, 2015. – 155 с.
11. Бандарына, З. Адыйшоўшым [Электронны рэсурс] / З. Бандарына // ПрайдзіСвет. – Рэжым доступу: <http://prajdzisvet.org/texts/kits/ekstaznasczyu-dzikix-preriyau-syagonnyashni-nash-razbeg!.html>. – Дата доступу: 31.01.2022.
12. Да юбілею Анатоля Сямёнавіча Грачанікава [Электронны рэсурс] // Інтэрнэт-партал сярэдняй школы № 8 г. Магілёва. – Рэжым доступу: <https://school8.mogilev.by/pismenniki-yubilyary/37-novosti/pismenniki-yubilyary/1315-da-yubileyu-anatolya-syamjonavicha-grachanikava>. – Дата доступу: 31.01.2022.
13. П. Броўка [Электронны рэсурс] // Studexpo. – Рэжым доступу: https://studexpo.ru/160772/literatura/pyatrus_brovka. – Дата доступу: 31.01.2022.